

بیان تصویری در نقوش گیاهی خانه‌های قاجاری شهر کاشان (مطالعه موردی: خانه عباسیان، بروجردی‌ها، طباطبایی‌ها، خانه عامری)

چکیده

خانه‌های تاریخی کاشان را می‌توان مجموعه بی‌نظیری از معماری تاریخ ایران دانست که از جهت معماری ویژگی‌های منحصر به فردی دارد و دارای تزئینات معماری بی‌نظیری شامل کتیبه‌نگاری، نقش‌های گیاهی، هندسی و حیوانی است. هدف پژوهش، تحلیل و طبقه‌بندی نقش‌های گیاهی خانه‌های تاریخی کاشان است. از این رو، پژوهش حاضر در پی پاسخ به این پرسش است که نقش‌های تزئینی خانه‌های تاریخی کاشان شامل چه گونه‌هایی است و در چه دسته‌بندی‌هایی جای می‌گیرند؟ رویکرد تحقیق کیفی و روش پژوهش توصیفی - تحلیلی و تاریخی بوده و گردآوری اطلاعات به روش اسنادی و میدانی انجام گرفته است. یافته‌ها نشان می‌دهد که نقوش گیاهی به کاررفته در معماری کاشان در پنج دسته قابل گروه‌بندی هستند: بر اساس شیوه گسترش نقش، سبک، بیان‌فرم، نقوش ترکیبی و فن اجرا. این نقش‌ها شامل درخت سرو، درخت زندگی، گل و گلدان، ریزنقش به عنوان تکنگاره، برگ مو، میوه، انگور، برگ‌های پهن، گل‌بوته، گل‌های رزت، برگ کنگری، برگ و برگچه، گل‌وغنچه، برگ‌های پالمی، گل نیلوفر آبی و پیچک هستند که به دو سبک واقع‌گرا و غیر واقع‌گرا به کار رفته‌اند. نقوش در فرم‌های اسلیمی، ختایی، لچک و ترنج، دسته گل، تکرار شونده متناسب با فضای معماری شامل فضای مدور زیر گنبد، ستون‌ها، پایه‌های اصلی، طاق و نیم‌طاق‌ها و رخبام استفاده شده‌اند. تزئینات به کاررفته در این ابنیه تحت‌تأثیر هنر ایران باستان، نگاره‌های عصر صفوی و تأثیرات هنر اشرافی قاجار به دلیل روابط با غرب بوده و نیز به سبب داشتن آب‌وهوای گرم و خشک و کمبود آب و پوشش گیاهی کاشان، سبب

علیرضا شیخی

دانشیار گروه صنایع دستی، دانشکده هنرهای کاربردی،
دانشگاه هنر، تهران، ایران، نویسنده مسئول.

A.sheikhi@art.ac.ir

امیرحسین عباسی شوکت آباد

دانشجوی کارشناسی ارشد صنایع دستی، دانشکده هنرهای
کاربردی، دانشگاه هنر، تهران، ایران.

amir.abbasi2sh@gmail.com

تاریخ دریافت: ۱۷-۰۶-۱۴۰۱

تاریخ پذیرش: ۰۱-۱۱-۱۴۰۱

1-DOI: 10.22051/PGR.2023.41694.1183

در نسل در آن جا زندگی میکردند. این خانه‌ها دارای تزئینات معماری بی‌نظیری هستند که بیشتر آن‌ها کتیبه‌نگاری، نقوش گیاهی، هندسی و حیوانی است. با توجه به غنی بودن تزئینات در این خانه‌ها و همچنین با توجه به از بین رفتن این گنجینه‌های ارزشمند که دارای هویت و زیبایی و اصالت هستند و کپیبرداری‌های بی‌تناسب نقش‌ها، ضروری است تا با پژوهش در این موضوع، این فرم‌ها و نقوش اصیل دوباره بازسازی شوند. هدف این پژوهش، تحلیل و طبقه‌بندی نقش‌های گیاهی خانه‌های تاریخی کاشان است. پرسش‌های مطرح‌شده نیز نقش‌های تزئینی خانه‌های تاریخی کاشان شامل چه انواعی است و در چه دسته‌بندی‌هایی جای می‌گیرند؟

پیشینه پژوهش

میلاد باغ شیخی (۱۴۰۰)، در مقاله «مطالعه تزئینات نمای بیرونی بناهای قاجاری شهرستان کاشان»، به تحلیل و طبقه‌بندی نقش‌های نمای بیرونی بناهایی قاجاری شهرستان کاشان پرداخته‌است. زهره محمدی معین (۱۳۹۲)، در پایان‌نامه «بررسی و مطالعه تصاویر دیوارنگاره‌های اماکن مذهبی در کاشان (اواخر صفویه و اوایل قاجار)»، به معرفی اماکن مذهبی و بررسی زیبایی‌شناسی و سبک‌شناسی دیوارنگاره‌های این اماکن پرداخته‌است. ندا تاکی (۱۳۸۹)، در پایان‌نامه «بررسی معماری خانه‌های کاشان دوره قاجار»، به بررسی ویژگی‌های کلی تزئینات، پلان در خانه‌های کاشان و نقاط اشتراک و افتراق آن پرداخته‌است. مریم طلوع بهبود (۱۳۸۷)، در پایان‌نامه «بررسی نقش گل و گلدان در گچ‌بری‌های خانه‌های کاشان در دوره قاجار در خانه بروجردی‌ها، عباسیان و طباطبائی‌ها»، به بررسی و طبقه‌بندی نقش گل و گلدان در گچ‌بری‌های خانه‌های کاشان در دوره قاجار پرداخته‌است. امیرعلی نجومیان (۱۳۸۷)، در مقاله «تحلیل نشانه‌شناختی خانه‌های تاریخی کاشان»، به تحلیل نشانه‌شناختی خانه‌های تاریخی کاشان با توجه به نشانه‌های فرهنگی آن پرداخته‌است. عباسعلی آروین و محسن نیازی (۱۳۸۵)، در مقاله «خانه‌های تاریخی کاشان؛ ویژگی‌های اقلیم‌شناختی معماری بومی کاشان»، عناصر و بخش‌های اصلی معماری خانه‌های تاریخی کاشان و نقش عوامل اقلیمی در نوع معماری آن‌ها مورد بررسی قرار گرفته‌است. حسن نراقی (۱۳۸۳)، در کتاب «آثار تاریخی شهرستان کاشان و نطنز»، به تحلیل و توصیف آثار و ابنیه تاریخی کاشان و نطنز پرداخته‌است. حبیب‌الله سلیمانی آرانسی (۱۳۷۵)، در کتاب «سیمای کاشان (کانون فضیلت)»، به بررسی

شد تا هنرمندان با به‌کارگیری مضامین گیاهی در پی رفع آن بوده و القاگر طبیعت زنده محیط زندگی خود باشند.

واژه‌های کلیدی: خانه، نقوش گیاهی، کاشان، قاجار.

مقدمه

خانه و کاشانه در نزد ایرانیان مکان امن و آسایش، نیایش و زایش بوده و بر همین اساس جنبه‌های فرهنگی، اجتماعی، اخلاقی، اقتصادی، زیستی، زیبایی‌شناسی در ساخت آن به کار رفته‌است. در بناهای بازمانده از گذشته نیز می‌توان ردپایی از تمایل انسان‌ها در تزئین و آراستن محیط زندگی را دید. پس از ورود اسلام به ایران، فرهنگ، هنر و اندیشه اسلامی جلوه تازه‌ای به هنر ایرانی بخشید، بدون آنکه هویت آن را تغییر دهد. معماری در ایران پس از اسلام از رنگ‌های غنی، طراحی، ظرافت و دقت بی‌نظیری برخوردار شد. در نقوش تزئینی و اجزای هنر و معماری ایرانی، وحدت کل و کثرت اجزا حاکم بوده و در مرحله خاصی از تکامل خود، گونه‌های بی‌شماری از تزئینات وجود دارد و می‌توان به دیوارها و سطوح داخلی و خارجی بنا مشاهده کرد که بر دیگر عناصر معماری اولویت داشته‌اند. این آرایه‌ها افزون بر ارزش و زیبایی صوری، بیانگر رموز فرهنگی و دینی نهفته در خود بوده و شکل‌دهنده عقاید و آرمان‌های حاکم بر فضای فکری جامعه هستند. در تزئینات معماری ایران، هر نقشی با الهام از طبیعت و محیط اطرافش طراحی شده‌است. شهر کاشان از شهرهای باستانی و تاریخی ایران بوده که قدمت آن به دوره‌های ماقبل تاریخ می‌رسد. در فراز و نشیب‌های تاریخ، شهر با خراب‌شدن و دوباره ساخته‌شدن‌ها با رکود و پیشرفت صنعت و تجارت روبه‌رو می‌شود. در اوایل دوره اسلامی، حمله مغول و فتنه افغان‌ها شهر رکود و در فرصتی دیگر در دوره سلجوقی و صفویه اعتبار می‌یابد. تجلی خانه‌هایی که ساخت آن تا هجده سال به درازا کشیده و در دیوارهایی با ظرافت با شهری که شرح پیشینه تاریخی آن خواهد رفت، بیگانه نیست. تزئینات به‌کاررفته در بناهای قاجاری کاشان، نشان از جلوه‌های سنتی یا تلفیقی از ارزش‌های بومی و باورهای غربی حاکم در زمان خود و تأثیر و نمود شرایط اقتصادی، اعتقادی و فرهنگی است. ابنیه تاریخی کاشان بیشتر مربوط به دوره قاجار و مالکیت این خانه‌ها غالباً طبقه تجار و علما است. اغلب، صاحب‌خانه همان بانی خانه بوده که با خانواده و خدم و حشم، نسل

کاشان

«شهر کاشان از شهرهای باستانی و تاریخی در ایران بوده و قدمت آن به ماقبل از تاریخ می‌رسد. گرچه پیدایش شهر کاشان را به زبیده خاتون همسر هارون الرشید نسبت می‌دهند، اما با بررسی‌های باستان‌شناسی در تپه سیلک کاشان نشان می‌دهد که سابقه سکونت و مدنیت در این منطقه به ۴۲۰۰ سال پیش از میلاد بازمی‌گردد» (آروین و نیازی، ۱۳۸۵: ۸۴). تمدن سیلک کهن، با فرهنگ غنی و عمیق، دارای ریشه‌های پیوسته و جدانشدنی با برپایی کاشان است. کاشان در طول تاریخ، به عنوان جزئی از اصفهان و قم مورد بررسی قرار گرفته است. از همین رو، باید سرگذشت کاشان اسلامی را در کتاب‌هایی دنبال کرد که بر محور اصفهان و قم نوشته شده است. از نظر پهنه‌بندی اقلیمی شهر کاشان، در پهنه اقلیمی با زمستان‌های نسبتاً سرد و تابستان‌های گرم و خشک قرار گرفته است. کاشان در دوره قاجار جزء ولایت‌های بیست‌گانه ایران بود (پولاک، ۱۳۶۱: ۲۹۶) و در این دوره در شمار چند شهر بزرگ ایران به شمار می‌آمده است. «حتی با شناخت آداب و رسوم و نوع پوشش اهالی کاشان که شباهت زیادی با نوع زندگی مردم در عهد باستانی ایران قرار دارد، نشان‌دهنده این است که در خطه کاشان تمدن ایران باستان دارای دوام و استحکام و استمرار قابل توجهی بوده است» (سرمدی و امینیان، ۲۰ و ۲۱: ۱۳۷۲). موقعیت جغرافیایی کاشان در ناحیه مرکزی ایران واقع شده و از جانب شمال و شرق به کویر مرکزی و از سمت جنوب و غرب به سلسله جبال مرکزی محدود می‌شود (ضرابی، ۱۳۷۸: ۱۴-۱۰). کاشان پس از اسلام در سه دوره به رشد و شکوفایی می‌رسد: یکی در دوره سلجوقیان و مغول، به دلیل وزرای کاشانی و ساخت بناهای مهم در شهر توسط مغول؛ دوره دوم، رونق هنری و فرهنگی کاشان در عهد صفوی به دلیل سکونت دانشمندان، نویسندگان، هنرمندان؛ و دوره سوم رونق هنری و فرهنگی کاشان مربوط می‌شود به عصر قاجاریه. در دوره قاجار معماری سنتی کاشان رشد و پیشرفت چشمگیری می‌یابد. در این میان، سهم توجه امیرکبیر، در آبادانی کاشان، سهمی همیشه ماندگار و جاودانه است. به سبب آنکه کاشان منطقه‌ای کویری، و از منابع طبیعی بی‌بهره بوده، مردم، کمبودهایی را که از نظر گل و باغ و بوستان داشته‌اند، به وسیله هنر، جبران کرده‌اند (سرمدی و امینیان، ۱۳۷۲: ۱۹-۲۷). «رسمی‌بندی‌ها»، «قطاربندی‌ها»، مقرنس‌کاری و شکل‌های بدیعی که معماران کاشانی با آجر به وجود می‌آوردند والاترین تجلی هنر در کاشان در

بناهای تاریخی کاشان پرداخته است. حسن نراقی (۱۳۴۵)، در کتاب «تاریخ اجتماعی کاشان»، به بررسی رخدادهای هفتاد سال اخیر کاشان و بیشتر به طغیان نایب حسین کاشی و فرزنداناش پرداخته است. همچنین در میان منابع مربوط به تزئینات خانه‌های کاشان، می‌توان به مقاله الهه پنجه‌باشی و بهناز خامه‌چیان (۱۳۹۹)، با عنوان «مطالعه تصویری در دیوارنگاره‌های خانه بروجردی‌های کاشان در دوره قاجار»، به بررسی نقش و علت اجرای دیوارنگاری و نقاشی‌های موجود در بنا، به ویژه تالار شاه‌نشین به طور جامع پرداخته شده است. الهه پنجه‌باشی و بهناز خامه‌چیان (۱۳۹۹)، در مقاله «مطالعه درون‌مایه دیوارنگاره‌های کوشک باغ فین کاشان در دوره قاجار»، به مطالعه درون‌مایه دیوارنگاره‌های باغ فین کاشان و تحلیل ویژگی‌های نقوش پرداخته است؛ و نیز کتب قدیمی نیز می‌توان اشاره‌ای داشت به کتاب «مرآت القاسان» که مستقلاً در مورد کاشان نوشته شده که به سفارش حاکم کاشان، جلال‌الدین میرزا احتشام‌الملک و به وسیله عبدالرحیم کلانتر ضرابی، متخلص به سهیل نگارش شده است. نمونه‌های دیگری مانند «دانشنامه کاشان» که در مورد آریایی‌ها و مردم کاشی و یا مجموعه فرازها و فرودهای کاشان که به روایت دیگران است و نیز مجموعه‌ای از نوشته‌های مسافران که به ایران سفر کرده‌اند و خاطرات و نظرات خود را شرح داده‌اند. با توجه به منبع‌های اشاره‌شده، مقاله‌های گوناگونی درباره کاشان به چاپ رسیده و در بیشتر موارد، اغلب بر تاریخ و فرهنگ و معماری کاشان تکیه شده است. روش پژوهش و گردآوری داده‌ها در این پژوهش‌ها بیشتر کیفی و اسنادی و میدانی بوده است. در این بین، پژوهشی که بر روی تزئینات و نقوش پوسته‌بنا، به ویژه نقش‌های گیاهی با رویکرد کیفی و روش توصیفی تحلیلی به روش نمونه‌گیری هدفمند از گونه بارز پژوهش‌های تخصصی انجام گرفته باشد، دیده نشد.

روش انجام پژوهش

رویکرد پژوهش، کیفی و روش انجام آن، توصیفی و تحلیلی بوده است. گردآوری اطلاعات نیز بر مبنای منبع‌های مکتوب، همکاری کارشناسان و مشاهده میدانی استوار بوده است. جامعه آماری، خانه‌های تاریخی کاشان بوده که در این میان، خانه‌هایی که تزئینات شاخص‌تری دارند (خانه عباسیان، خانه بروجردی‌ها، خانه طباطبایی‌ها، خانه عامری‌ها) مورد بررسی قرار گرفته است. نمونه‌گیری هدفمند از نوع موارد بارز است.

خاصی شکل گرفته است. این معیارها عبارت‌اند از درون‌گرایی، رعایت اصل حجاب، حفظ حریم و حقوق همسایگی، رعایت اصل تقارن، رعایت اصل تناسب، انسان‌دوستی و صفا، اصل سلسله‌مراتب فضایی، اصل اندام‌وارگی، اصل مرکزگرایی، اصل دسته‌بندی عملکردی. از این بناها می‌توان به بروجردی‌ها، عباسیان، طباطبایی‌ها، عامری‌ها، کاشانیان، احسان، بنی‌فاطمه، حکیم‌باشی، آل یاسین، تاج، لسان الملک، جهان‌آزایی، سجادی، شریفیان، علاقه‌بند، عطرها، باکوچی، دستمالچی، اصفهانیان، کارخانه‌چی، مرتضوی، حسینی، صالح، تهامی، خانه رئیس‌یان، منوچهری، بنی‌طبا، بارفروش، صدوری، شاه یلانی، بالاخانه‌چی، حشمت‌اله‌خان، شریفیان، مازندرانیان، روبین‌تن، قرائتی‌ها، افتخار الاسلام، میر آب، وثوقی، عباسی، بنی‌کاظمی، یوسفیان، التجائی، حاجی قربان، لذیدی، رزاقیان، کتابچی، رشادی، محسنی، بالاخانه‌ای، مشکی، آب ماهی، مس یاد کرد (تاک)، ۱۳۸۹: ۲-۱ و حلی، ۱۳۸۵: ۱۷۱ و همکاری کارشناسان در اداره میراث فرهنگی کاشان).

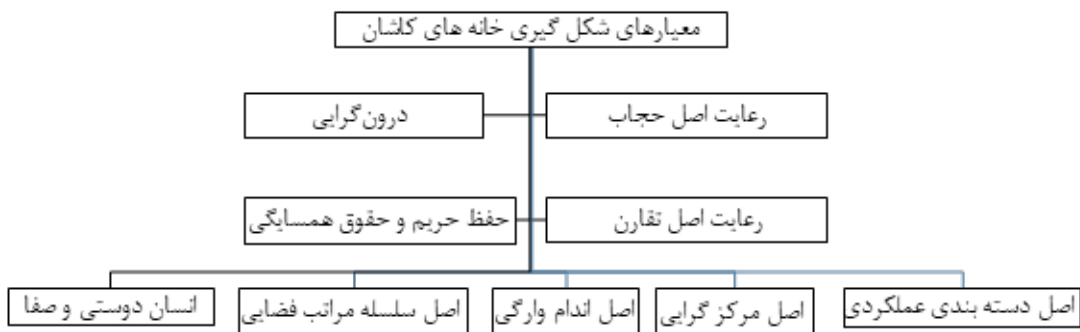
تحلیل نقش‌های گیاهی ابنیه کاشان

نقش‌های به‌کاررفته به وسیله هنرمندان ایرانی فقط برای تزئین بنا به کار گرفته نمی‌شده و همواره بر اساس مفاهیم ویژه‌ای شکل گرفته است. هنرمند ایرانی با انتخاب شکل‌های طبیعی برای استفاده در بنا، موجب ایجاد پیوند میان جهان مادی و معنوی می‌شده است. به گفته پوپ «تزئین که منبع اصلی و هدف هنر ایران است، تنها مایه لذت چشم یا تفریح ذهن نیست، بلکه مفهومی عمیق‌تر دارد» (پوپ، ۱۳۸۰: ۲). با توجه به اینکه در این پژوهش گونه‌شناسی بصری و فرمی مورد توجه است، در این بخش نقوش گیاهی به‌کاررفته در ابنیه کاشان

معماری سنتی این شهر بوده و با نیازهای جغرافیایی این منطقه تطابق داشته است.

ویژگی خانه‌های کاشان

خانه‌های تاریخی به عنوان بخشی از ارزشمندترین آثار معماری و فرهنگی در ایران مطرح هستند و شهر کاشان نیز از این قاعده به دور نیست. خانه‌های تاریخی کاشان، تجلی انسان گذشته در زیستن هر چه مناسب‌تر، انگاشته می‌شود. در جوامع سنتی چهار نظام فضا، مفاهیم، ارتباطات و زمان وحدت بیشتری با یکدیگر داشتند، همسازتر بودند و فضاها بر اساس ویژگی‌های طبیعی انسان طراحی می‌شدند (نجومیان، ۱۳۸۷: ۱۱۵). «کاشان در شرایط اقلیمی گرم و خشک قرار دارد و اکثر بناها به صورت آجری و دارای دیوارهای کاه‌گلی است. همچنین در این بناها لایه آستر و بستر گچی توسط بنا نیز آماده شده و هنرمند از مرحله بوم کردن سطح گچی کار خود را آغاز می‌کرد» (محمدی معین، ۱۳۹۲: ۴۵ و ۴۶). «به طور کلی، خانه‌های قاجاری شهر کاشان از فضاهایی همچون: ورودی، قسمت بیرونی، قسمت اندرونی، اتاق‌ها، حیاط‌ها و فضاهای فرعی، مانند: آشپزخانه (مطبخ)، پایاب قنات، تشکیل شده‌اند. با توجه به اقلیم گرم و خشک کاشان، در داخل حیاط مرکزی با استفاده از حوض آب و کاشتن گیاهان و درختان متناسب با اقلیم منطقه (مانند: انار، انجیر و) در تعدیل شرایط محیطی نقش بسزایی داشته‌اند» (باغ شیخی، ۱۴۰۰: ۲۲۷). با توجه به بررسی‌ها اسنادی و میدانی دریافتیم که همه خانه‌های تاریخی کاشان متعلق به دوره قاجار است و به دو دسته خانه‌های ساده و اشراف گروه‌بندی می‌شود. خانه‌های قدیمی کاشان دارای معماری ویژه‌ای هستند و ویژگی‌های فراوانی دارند که بر پایه معیارهای

تصویر ۱: ویژگی‌های شاخص ابنیه کاشان (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۱)

فاصله‌گرفتن از فرم‌های تجربیدی و انتزاعی پیش می‌رود. این دوره هم‌زمان با سبک‌های پر زرق و برق باروک و پس از آن روکوکو در اروپاست که در استفاده از نقوش تزئینی و پرکار بودن این نقوش زیاده‌روی شده و رنگ‌های غالب نیز بیشتر رنگ‌های گرم و درخشان است؛ بنابراین تأثیرات این تفکر اشرافی و سبک برگرفته از آن به روشنی در هنر ایرانی نیز قابل مشاهده است (زابلی نژاد، ۱۳۷۸: ۱۵۸-۱۵۹). تزئینات معماری خانه‌های قاجار نیز تحت‌تأثیر این روند قرار گرفته‌است. در نتیجه با بررسی نقوش گیاهی به‌کاررفته در تزئینات معماری خانه‌های کاشان، می‌توان شاهد تلفیقی از دو سبک‌کاری، یکی نقوش سنتی ایرانی-اسلامی که همان اسلیمی و ختایی‌های تجربیدی و انتزاعی دوران باستان و تداوم نقوش دوران صفوی (گل‌های شاه‌عباسی) و دیگری، فرم‌های طبیعت‌پردازانه غربی و نقوش فرنگی دوران قاجار است.

را از نظر شیوه گسترش نقش، سبک، بیان فرم، نقوش گیاهی ترکیبی، فن اجرا تحلیل و دسته‌بندی می‌شوند.

نقش‌های گیاهی بر اساس شیوه گسترش نقش

تکرار و قرینه همواره دو اصل مورد توجه هنرمند ایرانی بوده و انواع طرح‌ها و نقش‌ها، ارتباط تنگاتنگی با این دو اصل دارد. تقسیم‌بندی بر اساس شیوه گسترش طرح با توجه به دو اصل مورد اشاره و سنت‌های طراحی ایرانی به چهار دسته کامل، قدی، ربعی و نقوش تکراری انجام پذیرفته‌است (ندیم، ۱۳۸۶: ۱۵).

نقش‌های گیاهی بر اساس سبک

نقش‌ها در دوره قاجار به تدریج تحت تأثیر هنر اروپایی قرار گرفته و به سمت طبیعت‌پردازی و

جدول ۱: انواع نقوش گیاهی بر اساس شیوه گسترش نقش در خانه‌های کاشان

ردیف	شیوه گسترش	توضیحات
۱	نقش کامل	- فاقد محور تقارن - دارای نقوش متفاوت - اجرای طرح به صورت کامل و مستقل - قابلیت اجرا در فضاهای داخلی و خارجی
۲	نقش قدی	- دارای یک محور تقارن عمودی - نیمی از طرح اجرا و نیمه دیگری قرینه - قرارگیری نقوش گلدانی و محرابی در این دسته - نحوه به‌کارگیری در کادرهای محرابی، کادرهای عمودی، ستون و نیم طاق‌ها
۳	نقش ربعی	- دارای دو محور تقارن عمود بر هم - ترسیم ۱/۴ نقش و ۳/۴ دیگر آن به‌صورت تکرار - طراحی ترنج، شمسه، لچک و ترنج به این شیوه - نحوه به‌کارگیری بر روی دیوار، زیر گنبد، نیم گنبد، قوس‌ها و لچک
۴	نقش واگیره‌ای	- تکرار یک یا چند واگیره در شکل‌گیری طرح نهایی - قابلیت اجرا در حاشیه‌ها و کادرها، ستون، رخیام
(ندیم، ۱۳۸۶: ۱۶-۱۵)		

جدول ۲: تصویرهای نقش‌های گیاهی بر مبنای شیوه گسترش نقش (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۱)

نقش واگیرهای	نقش ربعی	نقش قدی	نقش کامل	نام بنا
				خانه عباسیان
				خانه طباطبایی
				خانه بروجردی‌ها
			-	خانه عامری‌ها

جدول ۳: انواع نقش‌های گیاهی بر اساس سبک

ردیف	سبک	دوره تاریخی	توضیحات
۱	نقش‌های ایرانی - اسلامی (انتزاعی)	شیوه رازی، شیوه آذری	- هنر اسلامی هنری انتزاعی و طبیعت‌گریز است و نشأت گرفته از تفکر و فلسفه اسلامی - دارای فرم انتزاعی - دارای نقوش با حرکت نرم و سیال پر پیچ‌وخم (اسلیمی) - فاقد طبیعت‌پردازی - باوقار و باشکوه - متقارن و متوازن و پیچیده - نقوش دورانی - اجرا در فضای زیر گنبد و حاشیه، به شیوه گسترش واگیره
۲	نقوش طبیعت‌پردازانه غربی (طبیعت‌گرا)	شیوه اصفهانی، الگوی تهران	- گل‌ها و شاخ‌وبرگ دارای فرمی طبیعی - شامل طرح‌هایی مانند خوشه بزرگ انگور، ظرف میوه، گل و مرغ، نخل، گل و گلدان و نقش تازه‌ای به نام گل لندنی «گل فرنگی» - تصاویر محصور شده در کادر بیضی و یا مستطیل - دارای طرح‌ها و نقش‌های اسپیرال و اسلیمی منشعب شده از گلدان به صورت قرینه - رنگ‌های گرم درخشان

(زابلی نژاد، ۱۳۸۷: ۱۶۰-۱۵۸)

نقش‌های گیاهی ترکیبی

آنچه از مشاهده‌های میدانی به دست آمد، نقش‌های گیاهی در برخی از قسمت‌ها ختایی به تنهایی به کاررفته و در جای دیگر با اسلیمی ترکیب شده‌است. همچنین، در مواردی نیز این نقش‌ها با اشیا بی‌جان و حتی نقش‌های گیاهی با فیگورهای انسانی، حیوانی و پرندگان ترکیب شده و فرم‌ها و نقش‌مایه‌های گوناگونی را شکل می‌دهد. این نقش‌ها به دو دسته گروه‌بندی می‌شود.

با توجه به مشاهدات میدانی انجام‌گرفته، نقش‌های استخراج شده نشان می‌دهد که فرم‌های اسلیمی با توجه به حرکت دوار که دارند، شاخ و برگ ختایی را در خود جای داده و از جنبه بیان فرم، شکل‌های گوناگونی را ایجاد می‌کنند؛ بنابراین، این نقش‌ها خاصیت جای‌گیری در قالب‌های متفاوتی را دارند. فرم‌ها و شکل‌های گوناگونی همچون درخت زندگی (که معمولاً در اطراف آن پرنده یا جانوری قرار می‌گیرد)، درخت سرو، گل و گلدان (به دو سبک ایرانی و اروپایی)، لچک، ترنج و ریزنقش‌هایی که به‌عنوان تکنگاره به کار می‌رود.

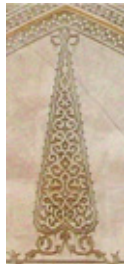

جدول ۴: تصویرهای نقوش گیاهی بر اساس سبک (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۱)

نقوش طبیعت پردازانه غربی (طبیعت‌گرا)	نقش‌های ایرانی - اسلامی (انتزاعی)	نام بنا
		خانه عباسیان
		خانه طباطبایی
		خانه بروجردی‌ها
		خانه عامری‌ها
(زابلی نژاد، ۱۳۸۷: ۱۶۰-۱۵۸)		

جدول ۵: انواع نقش‌های گیاهی بر اساس فرم (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۱)

ردیف	فرم	توضیحات
۱	درخت زندگی	- تکرار فراوان نقش درخت زندگی در میان نقش‌های گیاهی ابنیه کاشان - دارای سابقه‌ای طولانی در هنر ایران باستان و در اسلام «سدره یا طوبی» - در سبک ایرانی-اسلامی و غربی اجرا شده - اجرا در جداره‌های داخلی بنا در قالب محراب و فضاهای داخلی بسته - قابلیت اجرا با انواع اسلیمی‌ها، اسپیرال‌ها و ختایی‌ها - فن اجرا به صورت نقاشی، گچ‌بری و آینه‌کاری - دارای تنوع فرمی فراوان
۲	سرو	- اجرا در قسمت اصلی بنا (پیشانی یا رخ‌بام)، جداره‌ها - اجرا به وسیله یک فرم اسلیمی بسیار ساده و شکل با محور تقارن عمودی - فن اجرا به صورت حجاری - اجرا به صورت مستقل در داخل قابی طاق مانند و یا مستطیلی شکل و در برخی دیگر بدون قاب در وسط و اطرافش دو ریزنقش به صورت قرینه
۳	گل و گلدان	- اجرا به سبک طبیعت‌پردازی غربی - دارای تنوع فرمی بسیار زیاد (شامل ساقه‌های ظریف و برگ‌ها و گل‌های متنوع و گلدان) - محل قرارگیری بر روی ستون‌های بنا، و در برخی موارد در داخل کادر، تزئینات داخلی و بیرونی - دارای تنوع رنگی و فرمی - قابلیت اجرا با نقاشی، گچ‌بری، ساروج‌بری و آینه‌کاری
۴	لچک و ترنج	- اجرا لچک‌ها به صورت تکی در اطراف طاق، فضاهای مثلثی مانند بالای پیشانی نما به صورت قرینه - اجرا ترنج‌ها هم به صورت مستقل در فضاهای داخلی و نمای بنا - اجرا با روش گچ‌بری و آینه‌کاری
۵	ریزنقش (تک نگاره)	- اجرا به صورت گروهی و تکرار و یا در کنار یک نقش کامل و تشکیل مجموعه‌ای کامل - دارای فرم‌های متنوع در قسمت‌های مختلف بنا - فن اجرا نیز به صورت نقاشی، گچ‌بری و آینه‌کاری - اجرا بر جداره دیوارهای داخلی و بیرونی بنا و سقف‌های زیر گنبد‌ها و نیم‌گنبدی‌ها

جدول ۶: تصویرهای نقش‌های گیاهی بر اساس فرم (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۱)

نام بنا	درخت زندگی	درخت سرو	گل و گلدان	چک و ترنج	ریز نقش‌ها (تک نگاره)
خانه عباسیان	-				
خانه طباطبایی	-				
خانه بروجردی‌ها		-			
خانه عامری‌ها					

جدول ۷: انواع نقش‌های گیاهی ترکیبی (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۱)

ردیف	نقوش	توضیحات
۱	ترکیب نقش‌های گیاهی با نقش‌های جان‌دار	- ترکیب نقش‌های گیاهی با نقش‌های انسانی، حیوانی و پرندگان - ترکیب نقش پرده و گل، برای تزئین دیوارها با شیوه طبیعت‌پردازانه غربی (فرنگی‌سازی) - ترکیب نقش واقع‌گرای گل و مرغ با اسلیمی‌های سنتی ایرانی-اسلامی - اجرا به صورت ساروج بر روی بدنه بیرونی بنا
۲	ترکیب نقش‌های گیاهی با نقوش بی‌جان	- ترکیبی جدید و خلاقانه در دوره قاجار و تحت تأثیر سبک طبیعت‌پردازی غربی - ترکیب نقوش پرپیچ‌وخم گیاهی با سرستون‌های تزئینی و همچنین وسایلی مانند شمعدان‌های تزئینی - تقلید از سبک پرتجمل و اشرافی باروک و روکوکو - اجرا به صورت نقاشی در فضاها داخلی و به صورت گچ‌بری در نمای بیرونی بنا

جدول ۸: تصویرهای نقوش گیاهی ترکیبی (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۱)

نام بنا	ترکیب نقش گیاهی با نقش جاندار	ترکیب نقش گیاهی با نقش بی‌جان
خانه عباسیان		-
خانه طباطبایی		
خانه عامری‌ها		
خانه بروجردی‌ها		

پیشرفت‌هایی در زمینه ترکیب‌بندی، پختگی و غنای صوری، طرح‌های نوآورانه و جسورانه، تنوع بدیع آرایه‌های تزئینی و جسارت هنرمند در هماهنگی و چیدمان آرایه‌ها، فرم‌ها و مضامین متنوع در کنار یک‌دیگر است.

در بناها با وجود اینکه شغل و حرفه، موقعیت اجتماعی صاحبان خانه و همچنین شیوه و سبک هنرمندان متفاوت بوده، موضوعات و نقش‌مایه‌ها دارای اشتراکات محتوایی و اجرایی است. با حفظ سنت‌های پیشین و نفوذ هنر غربی به هنر اصیل ایرانی، دگرگونی‌هایی در زمینه معماری به دست آمد که شامل تزئینات معماری نیز شد. این تزئینات شامل انبوهی بیش از اندازه نقش‌ها در کادر، ترکیب‌بندی متقارن و تأکید بر حفظ تعادل در تقسیم‌بندی پیکره‌ها، وارد کردن عناصر طبیعی همچون پرندگان، حیوانات و درختان و تأثیر از فضای معماری و تزئینات اشرافی که به روش غربی، دورنماسازی شده است. در این خانه‌ها، ستون‌های مثلثی یا منحنی، شومینه و بخاری‌های دیواری، اهمیت بسیار به تزئینات خارجی به سبک روکوکو و شیوه‌هایی اروپایی، نقوش طبیعت‌پردازانه، قاب‌های ترنجی شکل و پایه ستون‌ها، سرستون‌ها از جمله مواردی است که مرتبط با معماری غرب است.

گیاهان از منابع تغذیه بشر بوده و همواره از اهمیت بالایی برخوردار بوده، در تفکر بشر جایگاهی ویژه داشته‌است. از جمله دعا برای افزایش محصول، اجرای

نقش‌های گیاهی از جنبه فن اجرا

با بررسی‌های انجام‌شده از بازدید خانه‌های مورد بررسی، با توجه به اینکه مصالح به‌کاررفته در ابنیه کاشان آجر و گچ بوده، بیشتر تزئینات دیواری بر روی گچ انجام شده و نقش‌ها با تکنیک‌های متفاوت بر روی دیواره‌های گچی نمایان شده‌اند. تکنیک‌های به‌کاررفته در این تزئینات را می‌توان در چهار دسته گروه‌بندی کرد.

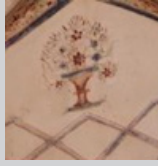

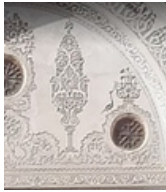

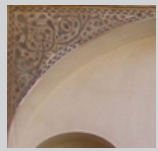

یافته‌ها

نقش‌های به‌کاررفته در بناهای قاجاری کاشان هر یک می‌تواند یادآور داستان‌های اساطیری و رخدادهای تاریخی-مذهبی باشد و مانند گنجینه ارزشمند تصویری بازگوکننده باورهای حاکم بر جامعه و علایق و سلیقه سفارش‌دهنده آن باشد. آرایه‌های موجود، میراث ادوار پیش از اسلام بوده که ریشه در فرهنگ ایران باستان داشته و اغلب جنبه نمادین و زبان رمزگونه بیشتری دارند. نقش‌ها در این بناها در قالب آرایه‌های انسانی، گیاهی، حیوانی، هندسی و اشیا به کار رفته و در کنار یک‌دیگر جلوه‌ای از شکوه و قدرت را به ارمغان آورده و نمایانگر تأثیر ویژگی‌های مختلف قاجاری در چگونگی ترسیم نقش‌ها است. تعداد، چگونگی ترکیب‌بندی، جانمایی و سازه‌های به‌کاررفته در هر بنا متفاوت است. آرایه‌های به‌کارگرفته‌شده در بناهای کاشان، افزون بر بهره‌گیری از عناصر مشابه دوره‌های گذشته، دارای

جدول ۹: انواع نقش‌های گیاهی از جنبه فن اجرا (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۱)

ردیف	فن اجرا	توضیحات	ردیف	فن اجرا	توضیحات
۱	نقاشی	- اجرا به صورت نقاشی‌های رنگی و تک‌رنگ - اجرا بر روی بستر گچی (دیوار و سقف) در فضای داخلی و بیرونی - استفاده از رنگ‌های طبیعی و به شیوه رنگ روغن	۳	ساروج بری	- مقاوم در برابر رطوبت - اجرا در بدنه خارجی بنا و دیوارهای داخلی حمام - دارای دولایه (لایه زیرین، بدنه و لایه دوم ساروج رنگی)
۲	گچ‌بری	- اجرا بر روی دیوار گچی - تزئین فضاهای داخلی و بیرونی بنا - ترکیب این تکنیک با تکنیک نقاشی (گچ‌بری رنگی)	۴	آینه‌کاری	- اجرا در سطوح داخلی (حیاط اندرونی و بیرونی) - بناها، داخل اتاق‌ها - ترکیب آینه‌کاری همراه با گچ‌بری

جدول ۱۰: تصویرهای نقش‌های گیاهی از جنبه فن اجرا (منبع: نگارندگان، ۱۴۰۱)

نام بنا	نقاشی	گچ‌بری	ساروج بری	آینه‌کاری
خانه عباسیان	-			
خانه طباطبایی				-
خانه بروجردی‌ها				
خانه عامری‌ها				

برسانند، در کنار پل «چینو» سرگردان و اندوهناک است» (نصرتی، ۱۳۸۵: ۱۲۰). «درخت مظهر زندگی، تقدس، نماد باروری، نشاط، سایه‌گستری، نمونه سرسبزی و طراوت است. نزدیکی و دوستی انسان با درخت از آغاز خلقت و در باغ ملکوت بود» (دادور، ۱۳۹۳: ۷).

در میان نقش‌های گیاهی، نقش درخت سرو، از فراوانی بیشتری برخوردار بوده؛ این درخت از دیرباز مورد احترام ایرانیان بوده و درختی مقدس و دارای جنبه‌های مذهبی است. «در باور پیروان آیین مهر، سرو درختی است که ویژه خورشید و زایش مهر است؛ درختی که همیشه سبز و باطراوت است و در برابر سرد و تاریکی پایداری می‌کند. از این رو سرو نماد مهر تابان و زندگی‌بخش و نشانه نامیرایی و آزادگی و پایداری در برابر نیروهای مرگ‌آور بود» (کوهزاد، ۱۳۸۹: ۸۱). درخت سرو، مظهری از

رقص‌های آئینی و موارد مشابه که گاه خود این نقوش نمادی از یک تفکر و یا آئینی خاص بوده‌اند. برای نمونه، گل نیلوفر که با آئین مهر در ارتباط بوده است. از عصر باستان تا دوره حاضر همواره نقوش گیاهی به عنوان رابط قوی میان انسان و طبیعت اطراف بوده‌اند. زیبایی گل و میل انسان به تداوم این زیبایی در اطرافش از عوامل مهم در به‌کاربردن این نقوش در شاخه‌های مختلف هنری مانند حجاری، گچ‌بری، کاشیکاری، نقاشی و موارد مشابه است. می‌توان گفت افزون بر الهام‌گرفتن از سرزمین‌های امپراطوری اسلامی، یکی از منابع اصلی و مؤثر در رواج نقوش گیاهی، قرآن است. شاخه‌های گل‌وبته در کنار یک‌دیگر هر رهگذری را به یاد بهشت و باغ‌های باطراوت آن می‌اندازد. «در تفکرات مردم ایران باستان و آئین زرتشت پاداش درختکاران جایگاهی نیکو است و روان کسی که به درخت آزار

جدول ۱۱: نقش سرو بر روی سفالینه‌ها و کاشی‌های دوره اسلامی

نقش سرو بر روی کاشی‌های زرین‌فام هشت پر عصر ایلخانی، موزه آستانه مقدسه قم (حسینی، ۱۴۰۰: ۳۱)	نقش سرو در کنار نقوش حیوانی و انسانی، موزه ویکتوریا آلبرت (نصری، ۱۴۰۰: ۱۱۳)	کاسه سفالی زرین‌فام، کاشان، قرن ۶، موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران (نصری، ۱۴۰۰: ۱۱۳)	نقش سرو در کنار سوارکار، موزه رضا عباسی (نصری، ۱۴۹۹: ۱۱۳)

و فن اجرا آن‌ها نیز به صورت گچ‌بری و ساروج بری بوده و اجرای آن به صورت مستقل در داخل قاب‌های طاق مانند و یا مستطیلی شکل و گاهی بدون قاب در وسط و اطراف آن دو ریزنقش به صورت قرینه به کار گرفته شده‌اند.

از دیگر گیاهان می‌توان به نخل اشاره داشت. درخت نخل یک منبع غذایی مهم در بین‌النهرین باستان در ایران است (هال، ۱۳۸۰: ۳۰۷). در دوره ساسانی و اسلامی بهره‌گیری از برگ کامل یا نیم برگ نخل مورد توجه هنرمندان بوده و همچنین در گچ‌بری‌های چال ترخان ری که متعلق به دوره ساسانی بوده و گچ‌بری‌های نیشابور مربوط به سده ۳ و ۴ ه.ق، گچ‌بری‌های دوره سلجوقی و ایلخانی شاهد تداوم و تکامل برگ‌های نخل بوده‌ایم (ویلسون، ۱۳۷۷: ۱۳۷). در روایات نیز نخل، خواهر آدم شناخته شده و همچنین جلوه نمادین مذهبی در آیین‌ها به ویژه نخل گردان بوده‌است. در دوره اسلامی، نخل نماد تقدس و برتری بوده‌است. نقش مایه نخل در بناهای بررسی شده به صورت طبیعت‌پردازانه غربی (طبیعت‌گرا) ترسیم شده که دارای فرم طبیعی بوده و داخل کادر بیضی یا مستطیل محصور شده و با تکنیک گچ‌بری و در مرتبه بعد ساروج بری بر روی بنا در بخش حاشیه، پیشانی و لچکی با رنگ‌های درخشان به کار گرفته شده‌اند (جدول ۷).

جنبه‌های مثبت زندگی و مفرح روح و زندگی مذهبی بوده و احاطه شدن مکان‌های مقدس ایران با این درخت به همین سبب است. از سویی دیگر، درخت برای ایرانیان نماد آزادی و آزادگی به شمار می‌آید. در قرن‌های ۱۲ و ۱۳ به اوج زیبایی و ظهور خودش در هنرهای مختلف از جمله معماری و هنرهای دینی و آئینی از جمله تعزیه و علامت‌های عاشورایی رسیده و اوج استفاده از آن در هنرها و مراسمهای شیعی دیده شده‌است. «زیباترین جلوه مذهبی و نمادین درخت در آیین‌ها را می‌توان در آیین نخل‌گردانی در مراسم عزاداری امام حسین (ع) دانست. آیینی که در آن ستون چوبی بزرگی به شکل سرو یا نخل باشکوه وصفناپذیری، حسین حسین گویان در مجالس عزاداری می‌گردانند» (جهان‌پور، ۱۳۸۰: ۲۵). سابقه استفاده از این عنصر به در آثار سفالی بسیار دیده شده و همراه با انسان و یا حیوانات که نمادی از حیات و طراوت هستند، جنبه‌های مفرح و مثبت زندگی را نشان داده است (جدول ۶). درخت سرو در کاشی‌های زرین‌فام ایلخانی مفاهیمی شیعی و ملی‌گرایانه را روایت دارد. همچنین نقش مایه سرو در خانه‌های کاشان در سه خانه عباسیان، طباطبایی‌ها و عامری‌ها در قسمت‌های اصلی بنا، یعنی پیشانی، رخ‌بام و جداره‌ها به وسیله فرم‌های اسلیمی بسیار ساده و زیبا که حول محور تقارن رسم شده‌اند

جدول ۱۲: نقش نخل بر روی سفالینه‌های دوره باستان و اسلامی

منطقه نظام‌آباد دوره ساسانی (URL1)	برگ نخل، گچ‌بری کاخ تیسفون (URL1)	کاسه با نقش نخل، ایران، قرن ۱ هجری (کوهزاد، ۱۳۸۹: ۷۶)	درخت نخل (پوپ، ۱۳۸۰: ۱۷۰)

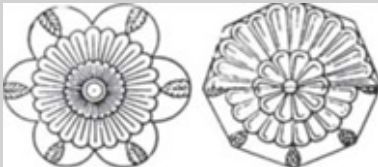

از سبک‌های تجملی و اشرافی باروک و روکوکو در ترکیب‌بندی‌های جدید و خلاقانه و همراه با نقش‌مایه پرنده و انسان بر روی بناهای کاشان به کار گرفته شده‌اند. طرح لچک و ترنج، که طرح لچک به صورت تکی در اطراف طاق، فضاهای مثلی مانند بالای پیشانی نما به صورت قرینه و طرح ترنج به صورت مستقل در فضای داخلی و نمای بیرونی با روش گچ‌بری و آیینه‌کاری کار شده‌است. گل نیلوفر آبی را نیز می‌توان یکی از بارزترین جلوه‌های تأثیر طرح‌های چینی بر نقوش ایرانی دانست. نیلوفر از مؤلفه‌های مهم تصویرنگاری بودایی به عنوان نماد تولد دوباره، پاکی و بودا بوده و در ایران پیش از مغول و تحت تأثیر رواج بودیسم در افغانستان و آسیای میانه شناخته شده بود (کادویی، ۱۳۹۷: ۱۰۲). نمونه‌هایی از نقوش تخت‌جمشید را می‌توان به عنوان قدیمی‌ترین سند معرفی کرد. نیلوفر دوازده‌برگی در تخت‌جمشید و شوش از اصیل‌ترین نشانه‌های تمدن ایرانی است. این گل مظهر میترا یا مهر و اهورامزدا و آناهیتا بوده و از آنجایی که این گل با آب در ارتباط بوده در حجاری‌های طاق‌بستان نماد آناهیتا است. به سبب آنکه مفاهیم نمادین گل نیلوفر با باورهای شیعی نزدیک و در ارتباط بوده، در دوره شیعی مذهب صفوی اوج گرفته و همان‌طور که می‌دانیم در دوره صفویه با تغییرات اندکی، شاه‌عباسی نامیده شد. این گل را شاید بتوان گفت به شکل نمادین با حضرت فاطمه (س) به عنوان نماد پاکی در ارتباط باشد و از سوی دیگر نماد عصمت و عاری بودن امامان شیعه از گناه باشد. این نقش‌مایه در ابنیه کاشان مانند دیگر نقوش‌ها در نمای بیرونی به همراه نقوش بی‌جان مانند شمعدان با تکنیک گچ‌بری و با سبک ایرانی-اسلامی به همراه سبک‌های طبیعت‌پردازانه غربی

از دیگر نقوش‌ها، گل فرنگ است که نمونه‌های از این نقوش‌ها به شکل خوشه انگور، گل رز، گل زنبق، میوه، برگ مو، برگ پالمی مشاهده می‌شود. فرنگی‌سازی از عصر صفوی آغاز شد و در دوران زند و قاجار، به ویژه دوره فتحعلی‌شاه استمرار یافته و در زمان حکومت ناصرالدین‌شاه به اوج خود رسید. نقوش گل و گلدان در بناهای کاشان، در حقیقت تلفیقی از دو سبک گل‌های شاه‌عباسی دوره صفویه و گل‌های فرنگی-اروپایی دوره قاجار است. حضور برگ‌های کنگری در کنار دیگر نقش‌مایه‌های فرنگی رایج در دوره قاجار به شمار می‌آید و ریشه این نقوش به دوران پیش از اسلام و به ویژه ساسانی و در نقوش گچ‌بری‌های کیش و طاق‌بستان بر می‌گردد. ریشه نقوش اسلیمی به کاررفته در خانه‌های کاشان، به درخت تاک و شاخ و برگ‌های درهم‌تنیده و پچییده آن بر می‌گردد. ویژگی‌های فرش کاشان، طرح و نقشه آن است. اغلب لچک و ترنج که به نام نقش کاشان معروف بوده و نقش‌مایه‌های اسلیمی، گل‌های ختایی، گل شاه‌عباسی تزئینی خاص به آن افزوده‌است. نقوش گل فرنگ (گل و گلدان)، به شیوه طبیعت‌پردازانه غربی (طبیعت‌گرا، واقع‌گرا) به کار گرفته شده و دارای فرم‌های طبیعی که داخل کادرهایی مانند بیضی و مستطیل قرار گرفته‌اند. این نقش‌مایه‌ها دارای طرح‌ها و نقوش‌های اسپیرال و اسلیمی منشعب‌شده به صورت قرینه با رنگ‌های درخشان و گرم با تنوع فرمی بسیار زیاد بر روی ستون‌های بنا در نمای بیرونی و درونی، حاشیه، پیشانی، لچک، شومین، جداره‌ها، سقف، طاق، گنبد، نیم گنبد با تکنیک نقاشی، گچ‌بری، ساروج‌بری و آیینه‌کاری به کار رفته‌اند. همچنین این نقوش با نقوشی همچون شمعدان‌های تزئینی به تقلید

جدول ۱۳: نقش نیلوفر آبی در دوره باستان و اسلامی در ایران

گل لوتوس، در دست تمدن هخامنشیان (طیبی فرد، ۱۳۸۸: ۱۱)	گل نیلوفر آبی، طاق‌بستان (گیرشمن، ۱۳۷۰: ۱۹۰)	کاشی زرین‌فام مستطیلی با طرح گل نیلوفر آبی (کادویی، ۱۳۹۷: ۷۴)

جدول ۱۴: نقش برگ کنگری و گل چند پر

گل نیلوفر آبی در حجاری‌های تخت‌جمشید (URL2)	طرح گل چند پر یا گلچه، گچ‌بری کاخ المشاطه، سوریه، دوره عباسی، (پوپ، ۱۳۸۰: ۱۷۰)	برگ کنگر ایرانی، تزئینات طاق‌بستان (مبینی و همکاران، ۱۳۹۴: ۵۰)	طرح تزئینی برگ کنگری، گچ‌بری از تیسفون، دوره ساسانی، (پوپ، ۱۳۸۰: ۱۷۰)

هترا» صورتهایی حجاری شده‌اند که شکل کلی آن‌ها، همان مقرنس‌های دوران اسلامی است با این تفاوت که در دوره اسلامی برجستگی‌های هندسی جایگزین صورتک‌های حجاری شده در کاخ هترا می‌شوند» (شراتو و بوسالی، ۱۳۸۳: ۳۷). طرح تزئینی «برگ کنگری» رایج‌ترین طرح تزئینی پس از ورود اسلام است که ریشه در دوران پیش از اسلام دارد. بسیاری از گچ‌بری‌های اشکانی و ساسانی مملو از طرح تزئینی برگ کنگری و طرح‌های مشابه آن است. در واقع، آثار گچ‌بری‌های ساسانی نمایانگر این واقعیت‌اند که هنرمندان این فن تمایل داشتند هم ردیف حجاری‌های عظیم هخامنشی از شاهکارهای عهد خود در گچ‌بری‌ها آثار ارزنده‌ای را آشکار سازند. به این منظور، به ابداع روش‌های

به کار رفته‌اند (جدول ۸). عناصر تزئینی وابسته به معماری بناهای ایران پیش و پس از اسلام تداوم داشته‌اند که می‌توان به «کنگره تزئینی»، طرح‌های تزئینی «برگ کنگری»، «گل چند پر یا گلچه» که بیش‌تر بر بدنه خارجی ابنیه اشاره کرد. طرح کنگره تزئینی از نخستین نمونه‌های مقرنس به شمار می‌آید و نمونه‌های باستانی این عنصر تزئینی را می‌توان در سه دوره هخامنشی، اشکانی و ساسانی مشاهده نکرد (زمانی، ۱۳۵۲: ۱۰). «شاید بتوان اولین نمونه‌های مقرنس را در بنای نقش‌رستم دوران هخامنشی دید که به شکل برآمدگی‌های مربع شکلی به صورت ردیفی حجاری شده‌اند. در دوره اشکانی بر بالای طاق‌های به شکل هلال در «کاخ

جدیدی را به کار گرفته‌اند و پیوسته برشمار نقوش و تنوع آن‌ها افزوده‌اند (سرمدی و امینیان، ۱۳۷۲: ۲۴-۲۲).

نتیجه‌گیری

در پاسخ به پرسش مقاله می‌توان بیان کرد، طبقه‌بندی نقوش گیاهی در ابنیه کاشان در پنج دسته مشتمل اند بر نقوش گیاهی بر اساس شیوه گسترش نقش (شامل نقوش کامل، نقوش نیمه، نقوش ربعی و نقوش تکراری)، بر اساس سبک (ایرانی-اسلامی «انتزاعی»، طبیعت‌پردازانه غربی)، بر اساس فرم (درخت زندگی، سرو، گل و گلدان، لچک و ترنج، ریزنقش «تک نگاره»)، نقوش گیاهی ترکیبی (ترکیب نقوش گیاهی با جان‌دار، ترکیب نقوش گیاهی با نقوش بی‌جان)، فن اجرا (نقاشی، گچ‌بری، ساروج‌بری، آئینه‌کاری). نقوش شامل درخت سرو، درخت زندگی، گل و گلدان، ریزنقش به عنوان تک نگاره، برگ مو، میوه، انگور، برگ‌های پهن، گل‌بوته، گل‌های رزت، برگ کنگری، برگ و برگچه، گل و غنچه، برگ‌های پالمته، برگ‌های نخلی، گل نیلوفر آبی و پیچک بوده و به دو سبک واقع‌گرا و غیر واقع‌گرا بر روی بدنه بنا به کار گرفته شده‌است. از نظر فن اجرایی، این تزئینات به وسیله نقاشی، گچ‌بری، ساروج‌بری، آئینه‌کاری و در برخی مواقع ترکیبی به کار گرفته شده‌اند. باید گفت، این نقوش جنبه تزئینی داشته و در فرم‌های گوناگونی مانند اسلیمی، ختایی، در حاشیه و بخش‌های اصلی بنا، لچک و ترنج‌ها، به صورت دسته‌گل و یا تکرارشونده در آرایش بنا به کار رفته‌اند. هر کدام از فرم‌ها متناسب با فضای معماری شامل فضای مدور زیر گنبد، ستون‌ها، پایه‌های اصلی بنا، طاق و نیم طاق‌ها، رخ بام استفاده شده‌اند. کاشان پس از اسلام در سه دوره سلجوقی، صفویه و قاجار به سبب داشتن وزرای کاشانی، رونق هنر و فرهنگ به دلیل سکونت هنرمندان و دانشمندان و در این میان تلاش‌های امیرکبیر در دوران صدراعظمی خود، پیشرفت کرد. همچنین در دوره قاجار معماری سنتی این شهر رشد و پیشرفت چشمگیری داشت. تزئینات به‌کاررفته در ابنیه کاشان تحت تأثیر هنر ایران باستان، هنر ساسانی، تأثیر نگاره‌های عهد صفوی مانند واقع‌گرایی و تأثیرات اشرافی قاجار به دلیل ارتباط با غرب است. کاشان به سبب داشتن آب‌وهوای گرم و خشک و کمبود آب و پوشش گیاهی، سبب شد تا هنرمندان این منطقه با به‌کارگیری نقوش گیاهی به دنبال رفع آن بوده و القاگر طبیعت زنده در اطراف محیط زندگی خود باشند.

اصولی و انواع طرح‌های گچ‌بری دست یافتند. تا آن‌جا که در «کاخ تیسفون» هشت نوع و در «کیش» چهل نوع مختلف آرایه و عنصر تزئینی ایجاد کردند (کیانی، ۱۳۷۶: ۹۰). این نقش در خانه‌های کاشان دارای فرم‌های متنوع که بر روی لچکی‌ها، حاشیه، سقف، پیشانی و جداره‌ها در نمای بیرونی و درونی با تکنیک گچ‌بری، ساروج‌بری، آئینه‌کاری، کار شده‌اند.

طرح گل چند پر یا گلچه با اندکی تغییر و فارغ از مفاهیم نمادین و کاملاً به صورت تزئینی در دوره‌های بعد در تزئینات وابسته به معماری تداوم‌یافته و همراه با رشد و توسعه دیگر نقش‌مایه‌های تزئینی، بر بدنه غالب بناها تکثیر شده‌است. این نقش در تمام بخش‌های بنا با تکنیک‌های گچ‌بری، ساروج‌بری، آئینه‌کاری و نقاشی به کار رفته‌اند (همان: ۹۲). تمامی نقوش اشاره شده با شیوه‌های گسترش، کامل، قدی، ربعی و واگیره‌ای در بخش‌های مختلف بنا گسترش داده شده‌اند.

به طور کلی می‌توان گفت، کاشان پس از اسلام در سه دوره به اوج رسید. ابتدا در دوره سلجوقیان، به دلیل داشتن وزرای کاشانی و ساخت بنا توسط مغولان. دوره دوم، رونق هنری و فرهنگی کاشان در عهد صفوی به سبب سکونت دانشمندان، هنرمندان و نویسندگان و دوره قاجاریه به علت ارتباط داشتن با غرب اتفاق افتاده‌است. معماری سنتی کاشان در دوره قاجار رشد و پیشرفت چشمگیری می‌یابد. کاشان به علت داشتن آب‌وهوای گرم و خشک و کمبود آب و پوشش گیاهی، هنرمند با به‌کارگیری مضامین گیاهی، به دنبال برطرف کردن این خلأ بوده‌است. در واقع هنرمند با به‌کارگیری گل‌وگیاه با رنگ‌بندی‌های متنوع توانسته القاگر طبیعت زنده در محیط زندگی باشد. معماری کاشان معماری خاص خود این شهر و مطابق با نیازهای جغرافیایی این منطقه است. درون‌گرایی، حفظ حقوق همسایگی، قرینه‌سازی، تناسب در معماری و انسان‌دوستی و صفا از ویژگی‌های ابنیه کاشان است. خانه‌های کاشان به دو دسته دسته‌بندی می‌شوند؛ دسته اول خانه‌های ساده بیرونی و اندرونی گودال باغچه‌ای که سهم بیشتری را در خانه‌های کاشان دارند و متعلق به عامه مردم است و دسته دوم خانه‌های بزرگ و با عظمت اشراف‌نشین هستند. تزئینات با کاشی‌کاری، آجری، گچ‌بری، نقاشی و رنگ‌آمیزی و آئینه‌کاری مزین شده که البته بیشترین سهم تزئینات، گچ‌بری است. هنرمندان کاشانی، همواره با الهام از منابع گوناگون و بهره‌گیری از نیروی خلاقیت خود، به تناسب جا و موقعیت‌های ایجادشده، شیوه‌های

منابع

- آروین، عباسعلی؛ نیازی، محسن (۱۳۸۵). «خانه‌های تاریخی کاشان؛ ویژگی‌های اقلیم‌شناختی معماری بومی شهر کاشان»، *فصلنامه کاشان شناخت*، ۳، ۱۰۷-۸۳.
- باغ شیخی، میلاد (۱۴۰۰). «مطالعه تزئینات نمای بیرونی بناهای قاجاری شهرستان کاشان»، *پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران*، ۳۰، (۱۱)، ۲۴۷-۲۲۳. Doi: 10.22084/nbsh.2020.20166.2019
- بوسالی، ماریو و شراتو، امیرتو (۱۳۸۳) *هنر پارتنی و ساسانی*، ترجمه یعقوب آژند، تهران: انتشارات مولی.
- پنجه باشی، الهه؛ خامه‌چیان، بهناز (۱۳۹۹ الف) «مطالعه تصویر در دیوارنگاره‌های خانه بروجدی‌های کاشان در دوره قاجار»، *پژوهشنامه گرافیک و نقاشی*، ۳ (۴)، ۴۵-۳۱. Doi: 10.22051/PGR.2019.25651.1034
- پنجه‌باشی، الهه؛ خامه‌چیان، بهناز (۱۳۹۹ ب) «مطالعه درون مایه دیوارنگاره‌های کوشک باغ فین کاشان در دوره قاجار»، *نشریه گرافیک و نقاشی*، ۳ (۵)، ۲۷-۱۹. Doi: 10.22051/PGR.2021.35869.1105
- پوپ، آپهام (۱۳۸۰) *شاهکارهای هنر ایران*، ترجمه پرویز ناتل خانلری. تهران: انتشارات علمی فرهنگی.
- پولاک، ادوارد یاکوب (۱۳۶۱) *سفرنامه پولاک ایران و ایرانیان*، تهران: خوارزمی.
- تاکی، ندا (۱۳۸۹) *بررسی معماری خانه‌های کاشان دوره قاجار*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته معماری و شهرسازی، دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه بهشتی.
- حسینی، هاشم (۱۴۰۰). «درآمدی بر شناخت و مفهوم‌شناسی نقوش گیاهی کاشی‌های زرین‌فام هشت پر عصر ایلخانی بر پایه نمونه‌های موجود در موزه آستانه مقدسه قم»، *نشریه هنرهای زیبا - هنرهای تجسمی*، ۲۶ (۳)، ۳۷-۲۷. Doi: 10.22059/JFAVA.2021.288301.666311
- حلّی، سید اکبر (۱۳۸۵) «خانه تاریخی تاج، موزه مردم‌شناسی و خانه هنرمندان کاشان»، *فرهنگ مردم*، ۱۹ و ۲۰، ۱۶۹-۱۷۳.
- دادور، ابوالقاسم (۱۳۹۳) «نقوش و نمادهای گیاهی و حیوانی در سفالینه‌های دوران اسلامی ایران»، *نگارینه هنر اسلامی*، ۱ (۴)، ۱۸-۴. Doi: 10.22077/NIA.2014.490
- زابلی نژاد، هدی (۱۳۸۷) «بررسی نقوش اصیل قاجاری»، *فصلنامه هنر*، ۸۷، ۱۴۰-۱۶۰.
- زمانی، عباس (۱۳۵۲) «طرح اربسک و اسلیمی در آثار تاریخی اسلامی»، *مجله هنر و مردم*، ۱۲۶، ۳۴-۱۷.
- سرمدی، عباس و امینیان، سیف‌الله (۱۳۷۲) «کاشان: خاطره‌ها و یادگارها»، *هنر*، ۲۳، ۱۹-۳۸.
- سلمانی آرانی، حبیب‌الله (۱۳۷۵) *سیمای کاشان (کانون فضیلت)*، قم: بشیر.
- ضرابی، عبدالکریم. (۱۳۷۸). *تاریخ کاشان*، تهران: سپهر.
- طلوع بهبود، مریم (۱۳۸۷) *بررسی نقش گل و گلدان در گچ‌بری‌های خانه‌های کاشان در دوره قاجار در خانه بروجدی‌ها، عباسیان و طباطبائی‌ها*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته پژوهش هنر، دانشکده هنر، دانشگاه الزهراء.
- طیبی فرد، الیکا سادات (۱۳۸۸). *نیلوفر و مفاهیم آن در هنر ایران، مصر، هند و چین*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، صنایع‌دستی، دانشکده هنرهای کاربردی، دانشگاه هنر.
- کادویی، بوکا (۱۳۹۷). *چینی مآبی اسلامی: هنر ایران در عصر ایلخانی*، ترجمه هاشم حسینی و میلاد گادر، اصفهان: انتشارات دانشگاه اصفهان.
- کوهزاد، نازنین (۱۳۸۹). *بررسی نقوش و نمادهای آیینی در سفالینه‌های دوره اسلامی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته هنر اسلامی، دانشکده معماری و هنر، دانشگاه کاشان.
- کیانی، یوسف (۱۳۷۶) *تزئینات وابسته به معماری ایران در دوره اسلامی*، تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- گیرشمن، تانیا (۱۳۷۰) *من هم باستان‌شناس شدم: خاطرات تانیا گیرشمن ۱۳۱۱-۱۳۴۶ خورشیدی*. ترجمه فیروز دیلقمانی، تهران: انتشارات بنیاد فرهنگ کاشان.
- مبینی، مهتاب و شافعی، آزاده (۱۳۹۴) «نقش گیاهان اساطیری و مقدس در هنر ساسانی (با تأکید بر نقوش برجسته، فلزی کاری و گچ‌بری)»، *جلوه هنر*، ۱۴، ۶۹-۸۵. Doi: 10.22051/JJH.2016.2126
- محمدی معین، زهره (۱۳۹۲) *بررسی و مطالعه تصاویر دیوارنگاره‌های اماکن مذهبی در کاشان (اواخر صفویه و اوایل قاجار)*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته تصویرسازی، دانشکده هنرهای تجسمی، دانشگاه هنر.
- نجومیان، امیرعلی (۱۳۸۷). «تحلیل نشانه‌شناختی خانه‌های تاریخی کاشان»، *نامه معماری و شهرسازی*، ۱، ۱۲۷-۱۱۱.
- ندیم، فرناز (۱۳۸۶). «نگاهی به نقوش تزئینی در هنر ایران»، *نشریه رشد آموزش هنر*، ۱۰، ۱۹-۱۴.
- نراقی، حسن (۱۳۴۵). *تاریخ اجتماعی کاشان*، تهران: دانشگاه تهران.
- نراقی، حسن (۱۳۸۳). *آثار تاریخی شهرستان کاشان و نطنز*، تهران: انجمن آثار و مفاخر فرهنگی.
- نصرتی، مسعود (۱۳۸۵). «نگاره‌ها نمادین در نمد، پیشینه تاریخی»، کتاب ماه هنر، ۹۴ و ۹۳، ۱۲۸-۱۱۸.
- نصری، اسماعیل (۱۴۰۰). «بررسی و مطالعه نمونه سفالینه‌های زرین‌فام شهر کاشان محفوظ در موزه آبگینه و سفالینه‌های ایران»، *کاشان شناسی*، ۱۴ (۲)، ۱۰۱-۱۱۸. Doi: 10.22052/KASHAN.2021.243098.1020

- ویلسون، اوا (۱۳۷۷) *طرح‌های اسلامی*، ترجمه محمدرضا ریاضی، تهران: سمت.
- هال، جیمز (۱۳۸۰) *فرهنگ نگاره‌ای نمادها در هنر شرق و غرب*، ترجمه رقیه بهزادی، تهران: انتشارات فرهنگ معاصر.

References

- Arvin, A., Niazi, M. (2006). "The geographical And Architectural Features of Historical Houses in Kashan", *Studies on Kashan*, 2(3), 83-107, (Text in Persian).
- Bagh Sheikhi, M. (2021). Studying the Exterior Decoration of Qajar Buildings in Kashan City", *Iranian Archaeological Research Quarterly*, 30 (11), 223-247, (Text in Persian).
- Bussagli. M., Sheraton, U. (2004). *Parthian and Sassanian Art*, Translated by Yaghoub Ajand, Tehran: Molly Publishing. (Text in Persian).
- Dadvar. A. (2014). Plant and Animal Motifs and Symbols in Potteries of Islamic Period in Iran", *Negarineh Islamic Art*, 1 (4), 18-4, Doi: 10.22077/NIA.2014.490, (Text in Persian)
- Girshman. T. (19991). *Archeologue Malgre Moi; Vie Quotidienne d'une Mission Archeologique en Iran, 1970* Translated by Firouz Dilghmani, Tehran: Farhang Kashan Foundation Publications, (Text in Persian).
- Hall. J. (2001). *Illustrated Dictionary of Symbols in Eastern and Western art*, Translated by Roghayeh Behzadi, Tehran: Farhang-e-Moaser, (Text in Persian)
- Helli. S. A. (2015), Taj Historical House, Museum of Anthropology and House of Kashan Artists", *People's Culture*, 19 & 20, 169-173, (Text in Persian)
- Hosseini, H. (2021). An introduction to Cognition and Semantics of plant Designs in Ilkhanid Octagonal Luster Tiles based on Samples of Hazrat Masoomeh Musum", *Honar-Ha-Ye-Ziba Honar-Ha-Ye-Tajassomi*, 26 (3), 27-37, Doi: 10.22059/JFAVA.2021.288301.666311, (Text in Persian).
- Kadoi. B. (2017). *Islamic Chinoiserie: The Art of Mongol Iran*, Translated by Hashem Hosseini and Milad Ghazer, Isfahan: Isfahan University Press, (Text in Persian).
- Kiani, Y. (1997). *Decorations Related to Iranian Architecture during the Islamic period*, Tehran: The Cultural Heritage Organization of Iran, (Text in Persian).
- Koohzad, N. (2010). *Investigation of Motifs and Ritual Symbols in Islamic Period Pottery*, Master's thesis, Department of Islamic Art, Faculty of Architecture and Arts, Kashan University, (Text in Persian).
- Mobini, M., Shafi'I, A. (2014). The Role of Mythological and Sacred Plants in Sassanid Art (With Emphasis on Relief, Metalworking and Stucco)", *Glory of Art*, 14, 69-85. Doi: 10.22051/JJH.2016.2126, (Text in Persian).
- Mohammadi Moin, Z. (2012). *Investigation and Studying the Murals of Religious Places in Kashan (Late Safavid and Early Qajar)*. Master's thesis, Illustration. Faculty of Visual Arts. Art university, (Text in Persian).
- Nadim. F. (2016), Looking at Decorative Motifs in Iranian Art", *Roshd Education Art Journal*, 10, 14-19, (Text in Persian).
- Najoomian, A. A. (2008). Semiotic analysis of historical houses of Kashan, *Architectural and Urban Journal*, 1, 111-127, (Text in Persian).
- Naraghi. H. (2004). *Historical Artifacts of Kashan and Natanz*, Tehran: Association of Cultural Artifacts and Treasures, (Text in Persian).
- Naraghi. H. (2004). *Social History of Kashan*, Tehran: University of Tehran (Text in Persian).
- Nasri. I. (2021). An Investigation of Luster Pottery Samples Preserved in Glassaware and Ceramic Museum in Kashan", *Studies on Kashan*, 14 (2), 101-118, Doi: 10.22052/KASHAN.2021.243098.1020, (Text in Persian).
- Nosrati. M. (2006). Symbolic Paintings in Felt, Historical Background", *Mah-e Honar Book*, 93 & 94, 128-118, (Text in Persian).
- Panjebashi, E., Khamechian, B. (2019a), Studying The Image in the Murals of Kashan's Boroujerdi House during Qajar Period, *Graphic Arts and Painting Art*, Volume 3, Number 4, 31-45. Doi: 10.22051/PGR.2019.25651.1034 (Text in Persian).
- Panjebashi.E. and Khamechian. B. (2019b). Study of the Themes of the Murals of Kashan Fin Garden Pavilion in the Qajar Period", *Graphic Arts and Painting Arts*, 3 (5), 19-37. Doi: 10.22051/PGR.2021.35869.1105, (Text in Persian).
- Polak. E. J. (1981). *Persien das Land und Seine Bewohner*, Tehran: Kharazmi Publication, (Text in Persian)

- Pope, A. U. (2001). *Masterpieces of Persian Art*, Translated by Parviz Natal Khanleri. Tehran: Elmi-o-Farhangi, (Text in Persian).
- Salmani Arani, H. (1996) *Kashan View*, Qom: Bashir, (Text in Persian).
- Sarmadi, A., Aminian, S. (1993). Kashan: Memories and Relics, *Art*, 23, 19-38, (Text in Persian).
- Taki. N. (2010). *Architectural Survey of Kashan Houses of the Qajar Period*, Master's Thesis, Architecture and Urban Planning, Faculty of Architecture and Urbanism, Shahid Beheshti University, (Text in Persian).
- Tayyibi Fard. E.S. (2009). *The Lotus and Its Meanings in the Art of Iran, Egypt, India and China*. Master's thesis, Handi Crafts, Faculty of Applied Art, University of Arts, (Text in Persian).
- Toloe Bebood, M. (2007). *Investigating the Role of Flowers and Vases in the Plasterwork of Kashan Houses during the Qajar Period in the Houses of Boroujerdis, Abbasids and Tabatabais*, Master's Thesis, Art Research, Faculty of Art, Al-Zahra University, (Text in Persian).
- Wilson. E. (1998). *Islamic Designs*, Translated by Mohammad Reza Riazi, Tehran: SAMT, (Text in Persian)
- Zaboli Nejad, H. (2007). Examination of original Qajar motifs. *Art*, 87, 140-160, (Text in Persian).
- Zabolinejad, H. (2008). Examination of Original Qajar Motifs, *Art Quarterly*, 87, 140-160, (Text in Persian).
- Zamani. A. (1973). Arabesque and Eslimi Design in Islamic Historical Works, *Art and People*, 126, 34-17, (Text in Persian).
- Zarrabi. A. (1999). *Tarikh-e Kashan*, Tehran: Sepehr, (Text in Persian)

URLs

URL1: <https://www.metmuseum.org/search-results?q=Sassanid+motifs>

URL2: <https://www.metmuseum.org/search-results?q=Lotus&searchFacet=Art>

Visual Expression in the Plant Motifs of Qajar Houses in Kashan City (case study: Abbasian, Boroujerdi, Tabatabai, Ameri Houses)

Abstract:

To Iranians, the house is a place of safety and comfort, invocation and birth, and according to this, cultural, social, ethical, economic, biological, and aesthetic aspects are considered in its construction. In the surviving buildings from the past, we can also see the traces of the desire of humans to decorate and beautify their living environment. After Islam entered Iran, Islamic culture, art and thought gave a new look to Iranian art without changing its identity. After Islam, the architecture in Iran was blessed with rich colors, design, elegance and unique precision. The motifs used by Iranian artists were not only used to decorate the building and were always formed based on special concepts. By choosing natural forms to be used in the building, the Iranian artist has created a connection between the material and spiritual world. In decorative motifs and components of Iranian art and architecture, the unity of the whole and the plurality of components prevail, and in a certain stage of its evolution, there are countless types of decorations and it can be seen from the internal and external walls of the building that they have priority over other architectural elements. In addition to the value and formal beauty, these arrays express the cultural and religious secrets hidden in them and shape the ideas and ideals that govern the intellectual atmosphere of society. In Iranian architectural decorations, the art of painting is inspired by nature and its surroundings. Kashan city is one of the ancient and historical cities of Iran, which dates back to prehistoric times. In the ups and downs of history, the city faces stagnation and the development of industry and commerce by being destroyed and rebuilt. At the beginning of the Islamic period, the Mongol invasion and the Afghan sedition caused the city to stagnate, and on another occasion, it was credit-

Alireza Sheikhi

Associate Professor, Department of Handicrafts, Faculty of Applied Arts, University of Arts, Tehran, Iran, Corresponding Author.
A.sheikhi@art.ac.ir

Amir Hossein Abbasi Shokat Abad

MA. Student, Department of Handicrafts, Faculty of Applied Arts, University of Arts, Tehran, Iran.
amir.abbasi2sh@gmail.com

Date Received: 2022-09-08

Date Accepted: 2023-01-21

1-DOI: 10.22051/PGR.2023.41694.1183

ed during the Saljuqi and Safavid periods. The decorations used in the Qajar buildings of Kashan show the traditional effects or a combination of native values and western beliefs prevailing at the time and the impact and manifestation of economic, religious and cultural conditions. The historical buildings of Kashan are mostly related to the Qajar period and the ownership of these houses is mostly owned by the merchants and scholars. Often, the owners of the house were the founders of the house who lived there with their family and servants for generations. These houses have unique architectural decorations, most of which are inscriptions, plant, geometric and animal motifs. Considering the richness of decorations in these houses and also considering the disappearance of these valuable treasures that have identity, beauty, and originality, and the disproportionate copying of motifs, It is necessary to revive these original forms and motifs with research on this topic. The old houses of Kashan have a special architecture and many features that are formed based on certain criteria. These criteria are introversion, observance of the principle of hijab, preservation of privacy and neighborhood rights, observance of the principle of symmetry, observance of the principle of proportion, philanthropy and purity, principles of spatial hierarchy, organism, centralism, and functional classification. The purpose of this research is to analyze and classify the plant motifs of historical houses in Kashan. The questions are, what types of decorative roles are included in the historical houses of Kashan and in what categories do they fit? The research approach is qualitative and the method is descriptive and analytical, and the data collection is based on written sources, experts' assistance and field observation. The statistical population is the historical houses of Kashan, among which the houses with more prominent decorations

(the Abbasid house, the Borujerdi house, the Tabatabai house, and the Ameri house) have been examined. Sampling is purposeful and of the type of obvious cases. Many articles have been published about Kashan and in most of these cases, they have relied on the history, culture and architecture of Kashan. Most of the research and data collection methods in these researches were qualitative, library and field. In the meantime, the research on the decorations and motifs of the shell of the building, especially the plant motifs, which has not been addressed with a qualitative approach and descriptive-analytical method and targeted sampling method. The most recent articles include: Milad Bagh Sheikhi (2021), in the article "Study of Exterior Facade Decorations Qajar Buildings of Kashan City", analyzed and classified the motifs of the exterior of Qajar buildings in Kashan. Zahra Mohammadi Moin (2013), in the master's thesis "Review and study of wall paintings of religious places in Kashan (late Safavid and early Qajar)", has introduced religious places and investigated the aesthetics and stylistics of the murals of these places. Also, among the old books, we can mention the book *Merat al-Qasan*, which was written independently about Kashan, which was ordered by the ruler of Kashan, Jalaluddin Mirza Ehtesham al-Mulk, by Abdul Rahim Kalantar Zarrabi. Other examples are Kashan encyclopedia, which is about the Aryans and the Kashi people. Or the collection of the ups and downs of Kashan, which is narrated by others, as well as a collection of writings of travelers who traveled to Iran and described their memories. The findings showed that the plant motifs used in Kashan architecture can be classified into five categories: based on the way they are expanded (including Complete Motifs, Half Motifs, Quarter Motifs, and Repeated Motifs), style (Iranian-Islamic]abstract[, Western Naturalistic Motifs), expression of

form (Life Tree, Cypress, Flowers and Pot, Medallion desing - Corner, Micro Motif as a monograph), combined motifs(The combination of plant motifs with animals, The combination of plant motifs with inanimate motifs) and performance technique (Painting, Stucco, Sarooj] water-resistant [mortar, mirror work.(

These motifs include cypress trees, life tree, flowers and vase, micro motifs as a monograph, vine leaves, fruit, grape, wide leaves, flower and bush, rosette, artichoke leaf, small and big leaves, flowers and buds, palmetto leaves, ivy leaf. They are used in two realistic and non-realistic styles.

Repeating patterns in the form of arabesque, khitan, medallion desing-corner, bouquet, fit the architectural space including the circular space under the dome, columns, the main bases, arch and half arch, and cornice. After Islam, Kashan progressed during the Seljuk, Safavid and Qajar eras due to the presence of Kashi ministers; its art and culture flourished due to the residence of artists and scientists, and among other things, the efforts of Amir Kabir during his chancellorship. Also, during the Qajar period, the traditional architecture of this city had a significant growth and development. The decorations used in Kashan buildings are influenced by ancient Iranian art, Sassanid art, the influence of Safavid period paintings such as realism and the influence of Qajar nobility due to its connection with the West. due to hot and dry weather of Kashan and lack of water and vegetation, the artists of this region tried to solve it by using plant motifs and introducing living nature around their living environment.

Keywords: House, plant motifs, Kashan, Qajar.